

Калина Щерева-Емрих

СОМАТИЧНИ АСПЕКТИ НА ПОНЯТИЕТО „ВЪЗПИТАНИЕ“ В ПЕНИТЕНЦИАРНОТО¹ ПРАВО. НЕМСКО-БЪЛГАРСКИ ПРЕВОДНИ ПАРАЛЕЛИ

Kalina Shtereva-Emrich

SOMATIC ASPECTS OF THE TERM “CORRECTION” IN THE CONTEXT OF PENITENTIARY LAW. GERMAN-BULGARIAN TRANSLATION PARALLELS

The article deals with the somatic aspects of corrections in the context of penitentiary law. During the 20th century, the term „correction“ was often instrumentalized for ideological and propaganda purposes and used as a euphemism for terror and atrocities in prisons. Consequently, the word is no longer used in German legal texts in relation to adult persons, which can lead to some difficulties in translating from Bulgarian into German. This problem can be solved by choosing a domesticating translation strategy.

Keywords: *translation; correction; penitentiary law.*

Статията разглежда соматичните аспекти на възпитанието в пенитенциарното право. През ХХ век понятието „възпитание“ често бива инструментализирано за идеологически и пропагандни цели и използвано като евфемизъм за нехуманното отношение и жестокостите в пенитенциарните заведения. Затова в съвременните германски правни текстове то вече не се използва по отношение на пълнолетни лица. Това може да доведе до някои трудности при превод от български на немски език, които могат да бъдат преодоленни чрез уподобяващ превод.

Ключови думи: *превод; възпитание; пенитенциарно право.*

Въпросът за свободата на преводача при преноса на смисъла винаги е бил повод за разгорещени дискусии. Това, което може да се твърди със сигурност, е, че тази свобода до голяма степен зависи от вида на превеждания текст. Ако преводът на литературни и публицистични текстове например допуска широк диапазон на вариативност при подбора на подходяща лексика, то при юридическите текстове толерансът към евентуални отклонения от утвърдените лексикални норми клони към нулата.

Чрез правото говори самата държава, най-висшата инстанция и гарант на обективността и справедливостта. Правните текстове следва да бъдат еманацията на тази справедливост във всяко едно отношение. Неслучайно в повечето европейски езици думите „право“ и „справедливост“ имат общ корен и са производни една от друга. Преводачът, извършващ преводи в тази сфера, трябва да положи максимални усилия за постигане на емоционална неутралност, лаконизъм и смислова прецизност на формулировките. Висш дълг на законодателната, изпълнителната и съ-

* **Калина Щерева-Емрих** – гл. ас. д-р, катедра „Германистика и нидерландистика“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“,
k.shtereva@ts.uni-vt.bg; <https://orcid.org/0009-0008-6818-5589>

¹ Пенитенциарен – в правото: наказателно-изпълнителен, свързан с изпълнението на наказанията, от лат. *poenitentia* – ‘разкаяние’

дебната власт на правовата държава е да боравят с езика на неутралността, да сведат конотативните маркери до минимум и да придадат институционална тежест на идеята за равнопоставеност на всички граждани чрез лексикално-семантичния инструментариум, с който си служат. По презумпция преводачът е длъжен да обслужва тази императивна цел в духа на преводаческата етика и да гарантира оптимална междуинституционална комуникация в интернационален контекст.

Това с особена сила важи за противоречивите понятия, които подлежат на преосмисляне и семантично пречистване в духа на актуалните обществени тенденции и нагласи. Повече от всяка друга сфера на обществения живот правната система е ангажирана с намирането на формулировки, които да засвидетелстват нейната абсолютна безпристрастност по отношение на отделните граждани. Идеята за равенство пред закона прозира още в стилистиката на текстовете и подбора на използваните думи – справедливостта се възцарява първо на лексикално-семантично ниво, преди да се разгърне в цялата си комплексност чрез прилагането на съответните юридически принципи и постулати. Законът като абстракция стои над субективните човешки възприятия и оценки и затова си служи със словото на абсолютната денотация – директно, недвусмислено назоваване, изчистено от всякакви експресивни, асоциативни и оценъчни елементи. Думите не са просто думи, те са внимателно подбрани сигнали, кодирани изявления, концентрирани послания, които представляват своеобразна прелюдия към големите ментални конструкции и наративи, на които служат. Непорочността на номинацията е израз на възвишения, почти утопичен характер на идеята за абсолютната обективност и справедливост. От друга страна, правната система и юридическите текстове повече или по-малко са подвластни на духа на времето, тъй като те отразяват степента на развитие на дадено общество и показват неговите културни особености, морално-етичните му ценности и обществено-политическите тенденции, характерни за даден исторически период. Вагнер (Wagner 2013: 49) дефинира правото като „замръзнала политика“, а политиката от своя страна е продукт не само на различните идеологии, а и на обществените нагласи и съсредоточия. Може да се каже, че съвременните правни текстове – както оригинали, така и преводи – възникват под кръстосаното влияние на различни, отчасти противоречиви тенденции и стремления. От едната страна тегне претенцията за абсолютизъм, дистанцирана обективност и непогрешимост, от другата – обществено-политическият натиск за постоянен ъпгрейд и идеологическо преосмисляне в съответствие с актуалните нагласи и приоритети. Така езикът на правото попада в пресечната точка между консерватизъм и новаторство, между експертност и универсалност, между лексикална центробежност и лексикална центростремителност. Това налага една постоянна ревизия и актуализация на лексикалния инструментариум, с който си служат не само самите юристи, а и преводачите на юридически текстове.

Едно от юридическите понятия, които претърпяха бурно развитие през последния век, следвайки възхода и упадък на различни идеологии, е концепцията за „възпитание“ в пенитенциарното право. Това понятие особено често беше инструментализирано за идеологически цели в контекста на европейските тоталитарни режими на 20. век. Както в националсоциализма, така и в комунизма „възпитанието“ е основен похват за насилствена промяна на убежденията и настройката на критиците и противниците на режима. То обозначава процеса на идеологическо индоктриниране или превъзпитаване, което се извършва със съответна строгост и дори със сила – и в този смисъл в недалечното минало е включвало и определени соматични аспекти (нарушаване на комфорта на тялото, физическо страдание, изтезание, смърт). Идеологическото „възпитание“ се прилага към всеки гражданин, но особена нужда от възпитателни мерки има в пенитенциарните заведения, където нерядко понятието се използва евфемистично, за да прикрие нехуманното отношение и жестокостта към затворниците.

„Възпитанието“ като част от наказателно-изпълнителните практики следователно е понятие с нееднозначно, идеологически обременено минало. От съвременна гледна точка употребата на такива термини е проблематична, тъй като около тях все още кръжат конотациите от миналото и хвърлят сянка върху чистотата на номинацията. Стандартна практика в демократичните общества е подобни думи да се извеждат от официална употреба и да се заместват с нови, семантично неутрални лексикални единици, които по-правдиво и безпристрастно да отразяват новите

обществено-политически реалности. Дисквалификацията на идеологически компрометираната лексика е част от езиковата реформа, която неизбежно съпътства всяка радикална смяна на управленската система. Въпреки това в България понятието „възпитание“ все още се използва в сферата на пенитенциарното право, а концепцията за „възпитание“ присъства в спектъра от мерки за ресоциализация в пенитенциарните заведения. Това поставя преводача, превеждащ текстове от тези сфери, пред дилема: Знаейки, че в целевата култура думата „възпитание“ отдавна е извадена от наказателно-изпълнителния контекст поради алюзии и асоциации с дискредитираните правни системи от миналото, той е наясно, че буквалният превод ще предизвика недоумението и дори неодобрението на реципиентите. От друга страна, както вече казахме, бягството от буквализма и подмяната на смислови единици точно в този вид превод не се толерира.

Тук е мястото да кажем няколко думи за отговорността на преводачите, извършващи междуинституционални преводи. Тяхната дейност е ситуирана в най-горните етажи на обществената стратификация, като изискванията за компетентност и експертен опит са изключително високи. Въпреки това техният труд обикновено остава извън фокуса на публичните дискурси. Те са незабележими, неизвестни, скрити зад словото, в сянката на социалните актьори, за които превеждат. Често имената им не фигурират никъде, а и никой не се интересува от тях. За разлика от преводачите на художествена литература, специалистите, извършващи междуинституционални преводи, попадат сякаш в сляпото петно на обществения интерес. Свикнали сме да мислим за художествената литература като за основен носител на колективната памет, душевността и светогледа на езиково-културните общности и да ценим високо добрите преводи на литературните произведения, тъй като те ни дават поглед върху културата на съответната общност. Но не по-малко култура може да се открие и в нехудожествените текстове на дадено общество – култура, която не заявява себе си експлицитно чрез културни реалии и наративи, а по-скоро е скрита в гънките на смисъла, в недоловимата аура на уж прозаичните думи, в етимологичните траектории на понятията. Култура, която толкова органично се е сраснала с езика, че носителите ѝ не я забелязват, не осъзнават нейната специфичност и издайническият ѝ характер. Именно с такива завоалирани проявления на културата – както с положителен, така и с отрицателен знак – следва да се справи преводачът на междудържавни текстове. Тази задача може да се окаже нелека и щекотлива поради представителните функции на тези текстове – те представляват държавата пред света, носят институционална тежест и служат за целите на дипломатията. Недостатъчно изпипаният междуинституционален превод може да хвърли петно върху имиджа на цялата държава.

В този смисъл, ако се върнем към понятието „възпитание“ в пенитенциарното право, можем да предположим, че търсенето на точен преводен еквивалент в целеви култури, където благодарение на езикови реформи отдавна вече е недопустимо да се говори за възпитателни мерки спрямо пълнолетни лица, би утежило излишно процеса на разбиране между отправителя и адресата на посланието. Неволните асоциации, свързани с отминали времена и идеологии, заклеямени като нехуманни, биха смутили праволинейния ход на комуникацията и евентуално биха предизвикали разнопосочни алюзии и разсъждения у по-възрастните носители на езика. При по-младите пък е възможно да се появят въпроси поради употребата на познато понятие в непривичен за тях контекст. При всички случаи плавността и яснотата на междуинституционалната комуникация ще пострадат.

Затова в настоящата статия се застъпва тезата, че понятието „възпитание“ в българското пенитенциарно право не би трябвало да се превежда буквално; вместо това би следвало да се потърси частичен еквивалент с по-общ смисъл или еквивалент, който не е натоварен с идеологически конотации. Вероятно е въпрос на време лексикалният състав на българските правни текстове също да бъде изцяло обновен в духа на политическата коректност и определени морално остарели формулировки – например идеята за „възпитание“ в пенитенциарните заведения – да бъдат изведени от употреба. Дотогава обаче преводачите би трябвало да компенсират това разминаване в темповете на реформите, като изиграят ролята на помирители на културите и заобиколят директното използване на проблематични понятия в преводните текстове, неутрализирайки потенциалните езиково-културни конфликти. Осъзнавайки, че става въпрос не за идеологическо

разминаване между правните системи, а за формално, те биха могли да поемат риска да се отклонят от буквализма и да извършат уподобяващ вместо отчуждаващ превод, гарантирайки по този начин гладката и безпроблемна комуникация между българските и чуждестранните институции. За адаптиране на публичните преводни текстове към целевата култура пледира и Нойберт (Neubert 2006: 57), подчертавайки, че текстовете, които са свързани с политическите, юридическите и културните институции на изходната култура са по-разбираеми за реципиентите си, когато са съобразени с техните собствени езикови конвенции.

Необходимостта от уподобяващ превод на понятието „възпитание“ в пенитенциарното право тук ще бъде онагледена чрез сравнение на български и германски наказателноправни текстове. Съпоставянето на именно тези две правни системи би могло да се окаже особено плодотворно, тъй като – колкото и да са различни като битие и светоусещане – в момента България и Германия споделят общ правно-политически макродискурс като страни членки на Европейския съюз. На лице са задължаваща обща правна рамка (законодателството на ЕС) и ценностна система (ценностите на ЕС). Освен това България и Германската демократична република (1949 – 1990 г.) имат сходна историческа съдба, доколкото след Втората световна война и двете държави попадат в геополитическото гравитационно поле на Москва и в продължение на десетилетия изграждат комунистически обществен строй в условията на тоталитарно управление. За разлика от България обаче, ГДР много по-бързо се дистанцира от лексикалния апарат на тоталитарния режим, тъй като след обединението на Източна и Западна Германия през 1990 г. приема вече изградената и утвърдена западногерманска правна система. Така ГДР си спестява дългия и трънлив път, който трябва да изминат останалите страни от бившия социалистически лагер – правна реформа, адаптиране на правните текстове съгласно новите ценности, лексикална реформа на правната лексика с цел преодоляване на тоталитарното минало. В крайна сметка резултатът е две правни системи, които са близки по дух, доколкото функционират в макрорамката на европейското законодателство, но се различават по буквата, доколкото българските правни текстове все още съдържат някои анахронични понятия – лексикални отломки от падналия комунистически режим. Именно такава концепция е и концепцията за „възпитание“ в пенитенциарната сфера.

Един бърз поглед върху етимологичното развитие и историческата употреба на българската дума „възпитание“ и немския ѝ еквивалент *Erziehung* ще ни помогне да разберем дилемата на преводача по отношение на това понятие. Немската дума *Erziehung* е образувана чрез деривация от глагола *ziehen*, който има основно значение ‘дърпам’, ‘тегля’. От етимологична гледна точка възпитанието може да се разглежда като изтегляне от определено (нежелано) състояние и транспониране в друго (желано) състояние (Borchert 2016: 14). От същия глагол *ziehen* произлиза и думата *Zucht* (‘възпитание/дисциплиниране чрез сурови мерки’), придобила печална известност чрез националсоциалистическия режим. В началото на 20. век голяма част от местата за лишаване от свобода в Германия се наричат *Zuchthaus* – думата описателно може да се преведе като ‘дом за строго (пре)възпитание’. В *Zuchthaus* се настаняват извършителите на най-тежките престъпления с възможно най-строг режим на изпълнение на наказанията. По време на Ваймарската република (1918 – 1933 г.) основната пенитенциарна концепция е, че престъпниците могат да се приучат към порядъчен живот чрез желязна дисциплина и тежък физически труд, т.е. крайната цел на *Zuchthaus* все пак е социалната реабилитация и осигуряването на втори шанс за провинилите се. Националсоциалистите изпразват тази идея от съдържание, тъй като разглеждат злото не като конкретно действие (правонарушение, криминално деяние), а като перманентна, неизменима (расова) характеристика на личността, като по този начин елиминират възможността за поправление. Злото не може да бъде излекувано, единственият път е то да бъде унищожено чрез унищожението на тялото. Бруталната, антихуманна идеология на националсоциализма намира своето съсредоточие в пенитенциарните практики: през 1934 г. институциите от типа *Zuchthaus* придобиват статут на места за задържане на политически затворници и предполагаеми „врагове“, като в допълнение към тях се създават концентрационни лагери. Границите между изпълнението на наказанията по смисъла на закона и институционализираното масово изстребление са размити – по време на 14-годишното националсоциалистическо управление в германските затвори всеки час средно един за-

творник умира от насилствена смърт (Ortner 1988: 36). Първоначалната оптимистична идея за преодоляване на криминогенното поведение чрез създаване на трудови навици и структурирано ежедневие е опорочена чрез нечовешките издевателства и терора над невинни хора, включително жени и деца. *Zuchthaus* се превръща в мрачен символ на своето време, в предупредителен знак, напомнящ за ужаси, които не бива да се повтарят. Както самата институция, така и думата по-късно са заклеймени като част от срамното наследство на Третия райх: след края на Втората световна война *Zuchthaus* попада сред понятията, потенциално асоциирани с националсоциалистическия режим.

В Западна Германия съкрушителното следвоенно отрезвяване и тегнещата колективна вина тласкат махалото на историята в противоположната посока – към отричане на всички пенитенциарни практики, които биха могли да се изтълкуват като алюзия за националсоциализма и произвола в лагерите на смъртта. Правната уредба и изпълнението на наказанията се реформират в духа на либерализма, като се връщат към идеалите на Ваймарската република. На преден план излизат хуманното отношение към затворника, мерките за неговата пълноценна ресоциализация, правото му на почивка и странични занимания. Толерантността към институционализираното физическо насилие клони към нулата – тенденция, която се запазва трайно и до голяма степен оформя светогледа и ценностната матрица на западногерманското общество. В резултат от реформата в правната система и свързаната с нея езикова реформа през 60-те години на 20. век думата *Zuchthaus* е окончателно изведена от употреба.

В Източна Германия, както и в България, след Втората световна война се установява нов тоталитарен режим, който, обявявайки се демонстративно за враг на хитлерофашизма, всъщност прибегва до много от неговите механизми за контрол, сплашване и саморазправа. Комунистическите методи за борба с националсоциализма не се отличават особено от методите на самия националсоциализъм. Това нелицеприятно родство обаче би могло да компрометира претендираното историческо и морално превъзходство на новата политическа система, затова то бива старателно прикривано зад умело подбрани пропагандни лозунги и евфемистични формулировки. Едно от понятията, които се използват с цел камуфлиране на соматичното насилие в пенитенциарните заведения, е „възпитание“ (*Erziehung*). Това понятие е особено подходящо за идеологическо инструментализиране, тъй като то е достатъчно широко и абстрактно, за да позволява множество най-разнообразни тълкувания, а в същото време носи положителна конотационна аура, тъй като препраща към сакралните пространства на семейството и взаимоотношенията родители – деца. В българския език за това способства и неговата семантична предистория – думата „възпитавам“ произлиза от общославянския глагол *nutamъ* със значение ‘храня (някого)’, а най-дълбоките ѝ етимологични корени водят до индоевропейската лексикална единица **pitus*, означаваща ‘зърно’, ‘храна’ (срв. рус. *пища*, бълг. „питателен“). Осигуряването на храната е висш акт на интимност и любов между родителя и детето. То създава органична връзка между тях, изгражда емоционална близост и затвърждава ролевите модели в семейството. Първоначалното значение на глагола „възпитавам“ е именно „отглеждам“ в смисъл на „изхранвам“ (дете); едва по-късно към буквалното значение се добавят нови, абстрактни семантики, означаващи целенасоченото въздействие върху душевното и нравственото развитие на детето (БЕР, I: 204).

Тези семантични особености на понятието „възпитание“ обуславят и неговия метафоричен потенциал. Както родителите понякога са принудени да се отнесат със строгост към децата си, за да ги насочат в правилната посока, така се налага и държавата, тръгнала по пътя на комунизма, да взема съответни мерки спрямо отклонилите се от партийната линия. Алюзията със семейството се поддържа съзнателно и чрез други метафорични преноси („партията-майка“, „синовете на партията“, „братски народи“, „големият брат“ и др.); тя има за цел, от една страна, да консолидира обществото, а от друга – да постави в неблагоприятна светлина противниците на режима, и в крайна сметка – да оправдае институционализираното насилие спрямо тях. „Възпитанието“ някак естествено се вписва в този контекст. Пред лицето на обществото и света то е лекарството, необходимото зло, което държавата прилага, за да доведе човечеството до следващата, по-висша

фаза на цивилизационно развитие. Зад кулисите обаче идеологическото възпитание се практикува не чрез силата на разумния довод, а чрез кървава саморазправа, малтретиране, потъпкване на основни права, унижение на личността и презрение към човешкия живот.

Тук трябва да отбележим, че при комунистическия режим всеки закононарушител се счита за враг, тъй като престъпникът – независимо от вида и тежестта на престъплението – се отклонява от идеализирания образ на социалистическия човек и компрометира утопичната идея за съвършеното комунистическо общество. Всяка възпитателна дейност по необходимост е и идеологическа, като това се отразява дори и на нейното название – тя се представя като „политико-възпитателна или идейно-възпитателна работа с лишените от свобода“ (Маджаров 2016: 225). В този смисъл пенитенциарната система е един от носещите стълбове на комунистическата диктатура – както в Народна република България, така и в ГДР.

В България още в края на 1944 г. Министерският съвет приема „Наредба-закон за трудово-възпитателните общежития (ТВО) за политически опасни лица“ по примера на съветската система ГУЛАГ. Съгласно член 1 на тази наредба лицата, опасни за държавния ред и сигурност, „могат да бъдат принудително настанявани в особени трудово-възпитателни общежития... под надзора на Народната милиция“ (срв. Огнянов и др. 1992: 22 – 24). В новоизкования термин ТВО пенитенциарното възпитание се обвързва идеологически, концептуално и лексикално с принудителния физически труд – със соматичната изява на наказанието. Целта на ТВО е да се пречупи вътрешната съпротива на осъдения чрез перманентно телесно страдание – чрез непосилен труд, мизерни условия, липса на отопление, недостатъчна и некачествена храна, грубо и нечовешко отношение от страна на надзирателите. Ако се вярва на изданието на Българското освободително движение „Затвори и наказателни лагери“ (1979: 3), само в ТВО „Белене“ около 7500 души са били убити или са починали вследствие на инквизицията и лошите условия на живот и работа. Хиляди други бивши лагеристи остават за цял живот инвалиди, развиват различни хронични заболявания или полудяват. Соматичният уклон на пенитенциарното възпитание води до конкретни, проследими и доказуеми последици.

Говорейки за „трудова възпитание“, трябва да направим ясно разграничение между принудителния труд в социалистическите трудови лагери и формирането на трудови навици по смисъла на съвременните пенитенциарни стандарти. Съгласно Минималните стандарти на ООН на лишените от свобода трябва да се осигури възможност да работят в съответствие с квалификацията и уменията си, като техният труд в никакъв случай не бива да им причинява страдание, нито да се извършва в условия на принуда, робство и подчинение (срв. UNSMR 2015, правило 97, т. 1 и т. 2). В този смисъл трудовата дейност е по-скоро привилегия и е свързана с упражняването на основните човешки права („Всеки човек има право на труд, на свободен избор на работа, на справедливи и благоприятни условия на труда“ – ВДПЧ 1948, чл. 23). Полагането на доброволен труд има изцяло положителен ефект върху личността на осъдения – то води до усещане за полезност, интериоризиране на ценности и в крайна сметка до по-големи шансове за ресоциализация след излежаването на присъдата. Принудителният робски труд при унижителни условия в трудово-възпитателните общежития е лишен от каквато и да е съзидателна енергия. Неговото основно предназначение е да смаже тялото и душата на провинилия се, да демонстрира всемогъществото на репресивния апарат и по този начин да сплаши и да държи в подчинение останалата част от обществото. Употребата на думата „възпитание“ в този контекст е част от институционализирания цинизъм на режима. Тя представлява особена разновидност на евфемистичното говорене: По правило евфемизмите възникват като реакция на вече съществуващи дадености, които се възприемат от говорещите като смущаващи или неприятни и затова се вълечат в речта не чрез директно назоваване, а по заобиколен път – чрез неутрални или положително конотирани синонимни изрази. В комунистическата пенитенциарна практика евфемизмът „възпитание“ се въвежда предварително – не като последваща реакция, а като манипулативно задаване на тълкувателна рамка за събития, които тепърва предстои да се случат. Естествената логика на диахронното развитие на езика е нарушена съзнателно с цел изкривяване на реалността, пропагандно облъчване и манипулативно формиране на общественото мнение. Идеолозите на смущаващите модалности в трудовите ла-

гери са и автори на евфемизма, зад който се случва пенитенциарният произвол – това са висшите функционери на народната власт. Диктатурата превръща понятието „възпитание“ в смокинов лист, зад който крие най-срамните щрихи на собствената си уродливост. Налице е специфичен комуникативен феномен с изначално манипулативен характер – изкуствено създаден евфемизъм, който в продължение на десетилетия ще се използва като оправдание и параван за нечовешки терор, издевателства и убийства. От друга страна, евфемистичният уклон на инструментализираното понятие всява по-скоро страх сред обикновените хора, вместо да ги успокоява, като по този начин ги държи в подчинение. Не можем да не се съгласим с Огнянов, Димова и Лалков, които в послеслова на книгата си пишат следното: „*ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНИ ОБЩЕЖИТИЯ. Какво достойно за почит название. Ако човек чете дума по дума документите, ще се убеди, че това начинание на народната власт е едва ли не благотворително, на приобщените в общественията се обещава огромяване, развлечения, художествени забавления и едва ли не курсове по чужди езици! А всъщност? Всъщност, читателю, лагерите се създаваха не толкова за тези, които трябваше да попаднат зад телените мрежи, не за тяхното сломяване, прекъсване, духовно и често пъти физическо унищожаване, а главно за ония, които живееха отвъд оградите. ТВО бяха генератори, излъчватели на страх, страх в достатъчно голямо количество и с достатъчно високо напрежение, за да покрие плътно пределите на цялата ни страна. Страх за мало и голямо, за деца и старци...*“ (Огнянов и др. 1992: 194)

Подобни трудови лагери по съветски образец има и в ГДР, въпреки зловещата асоциация и историческата близост с националсоциализма, а възпитанието към и чрез труд (*Arbeitserziehung*) е неизменна част от пенитенциарната практика. Както и в България, понятието „възпитание“ е силно идеологизирано и инструментализирано (*Die Freiheitsstrafe ist die strengste Maßnahme, die [...] die nachdrückliche Erziehung von Straftätern gewährleistet, die sich schwerwiegender Straftaten schuldig machen oder sich hartnäckig der erzieherischen Einwirkung des Staates und der Gesellschaft verschließen* „Лишаването от свобода е най-строгата мярка, която гарантира [...] систематичното възпитание на дейците, които извършват тежки престъпления или упорито се противопоставят на възпитателното въздействие на държавата и обществото“ – НК на ГДР, чл. 2). В Наказателния кодекс на ГДР (1968 г.) думата *erziehen* и производните ѝ се споменават 123 пъти, най-често в контекста на идеологическо превъзпитание в духа на комунизма.

След падането на Берлинската стена и обединението на Източна и Западна Германия институционализираното мъчение на тялото и принудителният труд остават в миналото, а заедно с тях – и пенитенциарният евфемизъм „възпитание“. Понятието се връща към първоначалното си асоматично значение – като духовно въздействие на родителите върху децата и предаване на ценности към следващото поколение. Семантичната му структура се изчиства от всички аспекти, засягащи соматиката на възпитаваните. В съвременния Наказателен кодекс на ФРГ думата е използвана само 13 пъти, при това нито веднъж по отношение на пълнолетни лица, а винаги във връзка с грижата за лица под 18 години. И в контекста на семейството възпитанието следва да бъде изцяло асоматично – всички форми на физическо насилие спрямо децата са забранени със закон (§ 1631 на германския Граждански кодекс).

Пенитенциарното право в България също претърпява редица промени след 1989 г., но поради приемствеността между по-новите и по-старите закони то не успява изцяло да се освободи от някои специфични формулировки и узуализирани лексикални структури (да припомним, че Източна Германия през 1990 г. приема наготово законодателството на ФРГ и по този начин скъсва радикално със словно-концептуалното наследство от комунизма). Вследствие на това в България все още има правни текстове, които използват думите „възпитание“ и „възпитавам“ по отношение на пълнолетни граждани, макар и в тях да се влага съвсем различен смисъл в сравнение с ранните години на комунистическата диктатура. Що се отнася до педагогическото влияние върху непълнолетни и малолетни лица, то дори и там концепцията „възпитание“ все още не е напълно изчистена от всички соматични аспекти – пример за това е училищният предмет „физическо възпитание“, който недвусмислено обвързва възпитателния процес със соматиката на възпитавания. Ако преведем буквално „физическо възпитание“ на немски, рискуваме да допуснем преводачески гаф,

тъй като германското общество отдавна е отвикнало да вижда думата „възпитание“ (*Erziehung*) в соматичен контекст. В съчетание с прилагателното „физическо“, тя неминуемо ще предизвика асоциации с минали времена и възпитателни методи, заклеени като нехуманни. В общество с изострена чувствителност към всяка форма на насилие, каквото е германското, подобно словосъчетание би подействало като сигнална лампа, тъй като то имплицитно съдържа алюзията за соматичност на възпитанието. С цел запазване на конотативната еквивалентност училищният предмет „физическо възпитание“ би трябвало да се предаде на немски с уподобяващ превод – като *Sportunterricht* (‘час по спорт’) вместо като *körperliche Erziehung/Ertüchtigung* (‘физическо възпитание’).

Същото важи и за „възпитанието“ на пълнолетни лица в пенитенциарните заведения. Буквалният превод в немскоезична среда звучи анахронично, събужда позабравените призраци от миналото и евентуално поражда въпросителни относно изходния текст. В същото време смисълът, който се влага днес в пенитенциарното възпитание съгласно българските закони, е съвсем различен от институционализираното физическо и психическо насилие в затворите и лагерите през социализма. Българското законотворчество, макар и да е запазило някои по-стари формулировки, все пак се движи в унисон със законодателството на ЕС, като през последните години се наблюдава и допълнително изместване на компетенциите, тъй като институциите и органите на ЕС виждат необходимост от „хармонизация“ във все повече правни области и издават съответни директиви със задължителен характер. В този смисъл разминаването между българското и германското пенитенциарно право е разминаване на буквата, а не на духа на закона. Ценностите, приоритетите и целите, които залягат в отношението на държавата към правонарушителите, са едни и същи – различна е единствено формалната структура на лексемите, използвани като носители на тези съдържания в българския и немския език. Имаме еднакви или сходни означаеми – и различна материална обвивка. Българският език е запазил формата „възпитание“, като му е придал нов, деполитизиран смисъл. Немският език е стеснил употребата на *Erziehung* и съответно е разширил семантичната структура на други лексикални единици.

Следователно, превеждайки български пенитенциарни текстове на немски език, имаме избор – да се придържаме към буквата и да предадем „възпитание“ с буквалния му еквивалент *Erziehung* или да се съобразим със съдържанието, което влагаме днес в това понятие, и да потърсим синонимен преводен вариант, който да предаде по-адекватно смисъла. Такива синонимни варианти в зависимост от контекста биха могли да бъдат например *Besserung* (‘поправление’), *Resozialisierung* (‘ресоциализация’), *Arbeitspädagogik* (‘трудова педагогика’) и др. Предимството на такъв уподобяващ превод е, че той изглажда привидните противоречия, звучи естествено и разбираемо в чуждоезичната среда и не предизвиква излишни асоциации и въпроси у реципиентите. При правилен подбор на подходяща лексика е възможно постигането на пълна текстнормативна и конотативна еквивалентност. Преводният текст ще бъде в състояние да изпълни оптимално комуникативната си функция.

Например българският Закон за изпълнението на наказанията и задържането под стража (ЗИНЗС) определя социалната дейност и възпитателната работа (СДВР) като задължителни компоненти при изпълнение на наказанието „лишаване от свобода“. Затова всяко пенитенциарно заведение има отдел СДВР и съответни отговорни служители („инспектор СДВР“ – ИСДВР). Изразът следователно е сравнително често срещан – както в разгърнат вид, така и като аббревиатура – и съответно често превеждан на други езици. Въпреки че буквалният превод на немски (*Erziehungsarbeit*) би бил разбираем, с оглед на гореизложените съображения преводачът има достатъчно силен аргумент да се откаже от пълната денотативна еквивалентност за сметка на адекватността на преводния текст и да замени „възпитателна работа“ (*Erziehungsarbeit*) с „поправителни дейности“ (*Besserungsmaßnahmen*) или друг подходящ израз.

Ето още някои примери за уподобяващ превод на думата „възпитание“ при транслация на пенитенциарни текстове от български на немски език:

За подпомагане и стимулиране на физическото възпитание на лишените от свобода могат да бъдат привлечени на доброволни начала външни представители (ПП на ЗИНЗС, чл. 151, ал. 6)

Уподобяващ превод: *Externe Mitarbeiter können auf freiwilliger Basis engagiert werden, um die sportlichen Aktivitäten der Insassen zu unterstützen und zu fördern*

Участието на лишените от свобода в трудова дейност има за цел тяхното превъзпитание (ПП на ЗИНЗС, чл. 163, ал. 1)

Уподобяващ превод: *Die Teilnahme der Insassen an Arbeitseinsätzen dient dem Zwecke ihrer Resozialisierung*

Наказателният кодекс [...] установява случаите, когато вместо наказание могат да бъдат наложени мерки за обществено въздействие и възпитание (НК, чл. 1, ал. 2)

Уподобяващ превод: *Das Strafgesetzbuch [...] bestimmt die Fälle, in denen Maßnahmen der sozialen Einflussnahme getroffen werden können*

Разбира се, тези примерни преводни варианти имат препоръчителен, а не задължаващ характер. В крайна сметка преводачът е независим експерт, който е суверенен в своите решения (Reiß/Vermeer 1991: 149). Да не забравяме също така, че в езика старото и новото често съжителстват под един покрив. Думите и значенията, които са изгубили своята актуалност, не изчезват изведнъж, за да дадат път на неологизмите, а съпътстват дълго новите си синоними. В този смисъл употребата на по-ново или по-старо понятие не е въпрос за императивни правила, а по-скоро за лична преценка и аргументация. Настоящата статия представя някои аргументи в полза на уподобяващия превод на понятието „възпитание“ в пенитенциарната сфера. При всички случаи обаче преводачът има правото и свободата да избере собствен преводен вариант в зависимост от компетентността си и от комуникативната цел на превода.

БИБЛИОГРАФИЯ

- ВДПЧ 1948:** *Всеобща декларация за правата на човека.* <<https://www.cdpd.bg/?p=element&aid=32>> [08.02.2023] // **VDPCN 1948:** *Vseobshhta deklaratsia za pravata na choveka.* <<https://www.cdpd.bg/?p=element&aid=32>> [08.02.2023]
- Етимологичен речник 1971:** *Етимологичен речник том 1.* София: Издателство на БАН, 1971–. // **Etimologichen rechnik 1971:** *Etimologichen rechnik tom 1.* Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1971–.
- Затвори и наказателни лагери 1979:** *Затвори и наказателни лагери – книга първа.* Издание на Българското освободително движение. Париж. // **Zatvori i nakazatelni lageri 1979:** *Zatvori i nakazatelni lageri – kniga parva.* Izdanie na Balgarskoto osvoboditeno dvizhenie. Parizh.
- ЗИНЗС:** *Закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража.* <<https://www.justice.government.bg/home/normdoc/2135627067>> [08.02.2023] // **ZINZS:** *Zakon za izpalnenie na nakazaniyata i zadarzhaneto pod strazha.* <<https://www.justice.government.bg/home/normdoc/2135627067>> [08.02.2023]
- Маджаров 2016:** Маджаров, Е. *Пенитенциарна психология. Първа част.* София: Албатрос. // **Madzharov 2016:** Madzharov, E. *Penitentsiarna psihologia. Parva chast.* Sofia: Albatros.
- НК:** *Наказателен кодекс.* <<https://justice.government.bg/home/normdoc/1589654529>> [08.02.2023] // **NK:** *Nakazatelen kodeks.* <<https://justice.government.bg/home/normdoc/1589654529>> [08.02.2023]
- НК на ГДР:** *Strafgesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik vom 12. Januar 1968.* <<https://www.verfassungen.de/ddr/strafgesetzbuch68.htm>> [08.02.2023]
- Огнянов и др. 1992:** Огнянов, Л., М. Димова, М. Лалков. *Народна демокрация или диктатура. Христоматия по история на България, 1944–1948.* София: „Литературен форум“ ООД. // **Ognyanov i dr. 1992:** Ognyanov, L., M. Dimova, M. Lalkov. *Narodna demokratsia ili diktatura. Hristomatia po istoria na Bgaria, 1944–1948.* Sofia: „Literaturen forum“ OOD.
- ПП на ЗИНЗС:** *Правилник за прилагане на ЗИНЗС.* <<https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135661301>> [08.02.2023] // **PP на ZINZS:** *Pravilnik za prilagane na ZINZS.* <<https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135661301>> [08.02.2023]
- Borchert 2016:** Borchert, J. *Pädagogik im Strafvollzug.* Weinheim und Basel: Beltz Juventa.

- Neubert 2006:** Neubert, A. Pragmatik. – In: *Handbuch Translation*. Snell-Hornby, Mary; Hans G. Hönig, Paul Kußmaul, Peter A. Schmitt (Hrsg.), 2. Auflage, Tübingen.
- Ortner 1988:** Ortner, H. *Gefängnis. Eine Einführung in seine Innenwelt*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.
- Reiß/Vermeer 1991:** Reiß, K., Vermeer, H. J. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer.
- UNSMR 2015:** *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (The Nelson Mandela Rules)*. <https://www.un.org/en/events/mandeladay/mandela_rules.shtml> [08.02.2023]
- Wagner 2013:** Wagner, St. *Ersatzgesetzgeber oder nicht? Die problematische Stellung des Bundesverfassungsgerichts im politischen System der Bundesrepublik Deutschland*. Hamburg: Diplomica Verlag.